

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

HÜSEYNOVA SARA MÜBARİZ QIZI

**ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATI VƏ
AZƏRBAYCANIN BU TƏŞKİLATA RASİONAL
İNTEQRASIYA
MƏSƏLƏLƏRİ**

İxtisas : 5310.01 - “Dünya iqtisadiyyatı”
İxtisas : 5302.01- “Ekonometriya: iqtisadi statistika”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2017

Dissertasiya işi Xəzər Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru,
professor **R.R.Quliyev**

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru ,
professor **A.M.Məhərrəmov**

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
G.X.Səmədova

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Texniki Universitetinin
“Sənaye iqtisadiyyatı və
menecment” kafedrası

Müdafiə “13” “iyun” 2017-c il tarixdə saat 14:00-da Bakı Dövlət
Universitetinin nəzdindəki B/FD.02.016 Dissertasiya Şurasının
iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ.1148, Bakı ş., Z.Xəlilov küç.,23. Bakı Dövlət
Universiteti

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında
tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “11” ” may” 2017-ci il tarixdə göndərilmişdir.

**B/FD.02.016 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi**

i.f.d.,dos. A.T.Əfəndiyeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının üzləşdiyi məsələlərdən biri də Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük məsələsidir. 1997-ci ildən bu təşkilata daxil olmaq haqqında müraciət olunmasına və 19 illik danışıqlar prosesinə baxmayaraq Azərbaycanın qərarında hələ də müəyyənlik yoxdur. Bununla bərabər zaman keçdikcə bu məsələ Azərbaycan üçün daha da çətinləşir.

1. Birincisi, ona görə ki, get-gedə üzvlərin sayı artır və bu da, əvvəla, Azərbaycan üçün əlavə danışıqlar deməkdir. 2013-cü ilin martı üçün təşkilata üzv olan müstəqil ölkələrin sayı 156 olmuşdur (qeyd edək ki, BMT-yə üzv ölkələrin sayı 191-dir).

2. İkincisi, ÜTT əsasən Azərbaycanla bir regionda yerləşən ölkələrin, xüsusən də postsovet ölkələrinin hesabına genişlənir. Məhz bu ölkələr həm coğrafi mövqe, həm də iqtisadiyyatın quruluşu baxımdan beynəlxalq bazarlarda Azərbaycan üçün rəqib olan ölkələrdir. Məsələn, Qazaxıstan və Rusiya karbohidrogen resurslarına əsaslanan məhsullar bazarında, Gürcüstan, Moldova və Ermənistan isə ÜTT-nin xüsusi nəzarətində olan aqrar sektorda, həmçinin yüngül və yeyinti sənayesi məhsulları seqmentində Azərbaycan üçün rəqabət yaradan ölkələrdir.

3. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü gecikdikcə təşkilatdaxili imkanlardan istifadə etməklə buraya üzv olan ölkələr arasında ticarət əlaqələri daha da möhkəmlənir və stabilləşir. Bu xüsusən yuxarıda qeyd olunan rəqib ölkələrə aiddir. Bu isə Azərbaycanın tərəfdaş seçimlərinin get-gedə daralması deməkdir.

4. Qeyri-diskriminativliyin ÜTT-nin əsas prinsipi olmasını nəzərə alsaq, Ermənistanın artıq bu təşkilatın üzvü olmasının Azərbaycan üçün spesifik problemlər yaratması aydın olur.

5. Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi inkişafının mühüm amillərindən biri vaxtilə (XVI-XX əsrlər ərzində) aparılan proteksionist siyasət olmuşdur. Hazırda dünya bazarlarında hakim olmuş bu ölkələr ÜTT vasitəsilə ölkələri proteksionist siyasətdən çəkindirirlər. Bu isə ÜTT-yə üzvlüyün milli iqtisadiyyata mənfi təsirlərini get-gedə daha da artırır.

Danışıqlar prosesi uzandıqca bu problemlər ölkəmiz üçün daha da dərinləşməklə yeni çətinliklər də meydana çıxa bilər. Məsələn, hələ bu təşkilata üzv olmayan İranla aparıcı Qərbi ölkələri arasında münasibətlərin nisbətən yaxşılaşdığını nəzərə alsaq, bu ölkənin də ÜTT-yə üzvlükdə Azərbaycanı qabaqlaması real görünür və a) İranın bir çox məhsul seqmentində ölkəmizə rəqib olmasını, b) nisbətən ucuz başa gələn məhsulları ilə Azərbaycan bazarında maraqlı olmasını, c) fövqəldövlət kimi daha böyük imkanlara malik olmasını nəzərə alsaq, bu halda ölkəmizin yeni problemlərlə üzləşəcəyi qaçılmazdır.

Digər tərəfdən Azərbaycanın ÜTT ilə danışıqlar prosesinin uzanmasında təbii amillər də var.

Əvvəla, aydındır ki, Azərbaycan hökuməti ÜTT-yə üzvlük iddiasında səmimidir və bu perspektivdən imtina etmək fikrində deyil. Belə ki, əhəmiyyətli iqtisadi potensiala malik olan ölkəmizin bu təşkilata üzvlükdən mühüm dividendlər əldə etməsi şübhəsizdir. Çünki bir tərəfdən kiçik daxili bazara malik olan müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün taleyüklü olan qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün bu sektorlarımızın dünya bazarlarına çıxması zəruridir, digər tərəfdənsə məhz ÜTT-nin qeyri-diskriminativlik prinsipi Azərbaycanın xarici bazarlara çıxışını asanlaşdırmış olar.

İkincisi, Azərbaycanın bu təşkilata tələsməməsi də təbiidir. Belə ki, bilvasitə müstəqillikdən sonra böyük sosial-iqtisadi və hətta hərbi təlatümlərlə rastlaşmış və dərin staqflyasiya prosesini yaşamış vətənimizin son 20 ildəki iqtisadi artımı əsasən karbohidrogen resurslarının istehsalı və ixracı üzərində qurulmuş və bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən təəssüf ki, digər sahələrin inkişafı ləngimişdir. Digər tərəfdən ÜTT-yə üzvlüyün zəruri nəticəsi daxili bazarların xarici istehsalçılara açılması və yerli biznes və sahələrə dövlət himayədarlığının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, bəzi seqmentlərdə isə tamamilə imtina olunmasıdır. Bu isə Azərbaycan üçün yolverilməzdir. Böyük iqtisadi potensiala malik olmayan və bu səbəbdən daxili bazarlarının liberallaşması ilə böyük itkilərə məruz qalmayan Qırğızıstan və Gürcüstan kimi ölkələrin bu məsələdə tələskənliyi aydındır (həlbuki hər iki ölkənin aparıcı iqtisadçıları a posteriori bu tələskənliyi tənqid etmişlər). Azərbaycanın isə ÜTT-yə

tələsik üzlükdən itirəcəyi daha çoxdur - zəngin təbii sərvətlərə, münbit torpaqlara və çeşidli təbii-iqlim şəraitinə malik olan ölkəmizdə potensial rəqəbətqabiliyyətli olub, lakin hələ də inkişaf etməmiş çox sahələr var ki, daxili bazarın liberallaşması bu sahələri rüşeym halında məhv edə bilər.

Nəhayət, ÜTT-nin dünyada qloballaşma prosesini yönəldirən, inkişaf etmiş ölkələrin maraqlarına xidmət edən, onların əlində başqa ölkələrə nəzarət etmə və onları idarə etmə mexanizmi olan təşkilat kimi neqativ imici vardır ki, bu da Azərbaycanın seçiminə təsir etməyə bilməz.

Danışıqlar prosesinin uzun müddəti əhatə etməsinə və bu əsnada əldə edilmiş böyük təcrübəyə baxmayaraq, dilemma və müəmmaların bol olduğu belə bir şəraitdə Azərbaycanın ÜTT-yə üzlük məsələsinin elmi əsaslara araşdırılmasına ehtiyac vardır. Əslində çoxşaxəli olan belə elmi tədqiqatların bir neçə istiqamətdə aparılması məqsəduyğundur. Bu tədqiqat işində əsasən ümumi xarakterli məsələlər araşdırılır.

Problemın öyrənilmə vəziyyəti. ÜTT cəmi 19 il əvvəl yaradılsa da, onun haqqında çox yazılmışdır. Təşkilata münasibətə görə bu yazıları üç qrupa bölmək olar: qərəzli olaraq ÜTT-nin lehinə, əleyhinə və obyektiv. Sonuncular maraq kəsb etdiyindən biz əsasən onlara üstünlük vermişik. Nəzəri baxımdan çağdaş dövrün aparıcı iqtisadçılarından Nobel mükafatı laureatları C. Saks və C. Stiqlisin ÜTT haqqında fikirləri önəmlidir. Bundan başqa ÜTT haqqında ümumi xarakterli tədqiqatlardan C. Jackson və İ. Douglasın məqalələrini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Təcrübi baxımdan postsosialist ölkələrin təcrübəsi əhəmiyyətli olduğundan bu istiqamətdə A. Khatibi, O. Babetskaia-Kukharchuk, M. Maurel, C. Jensen, T. Rutherford, D. Tarr, B. Lissovolik və Y. Lissovolikin əsasən Rusiya və Qazaxıstan təcrübələri haqqında araşdırmaları ön plana çəkilməlidir.

Rusdilli alimlərdən Э.Н. Крылатых, А. Булатова, С. Глазьев, С. Батчиков, И. Дюмулен, Е. Ковалев, Б.М. Смитиенко, Б.П. Супрунович, Л. Стровский (Çin haqqında), В. Шахрай, А. Паршев, В. Жуковский, А.П. Портанский və С. Г. Харламов tədqiqatlarını qeyd etmək olar.

Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərlərində üç istiqaməti fərqləndirmək yaxşı olardı. ÜTT haqqında və Azərbaycanın ÜTT-yə üzlüyünə münasibət haqqında R. Quliyev, A. Məhərrəmov, Ə. Muradov, Ş. Hacıyev, R. Məmmədov, Ə. Məmmədov, R. Rəhmanov, T. Vəfalı və B. Məmmədlinin monoqrafiya və məqalələri diqqəti cəlb edir.

Mövzu üçün önəmli olan Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri, o cümlədən xarici ticarəti haqqında çoxsaylı tədqiqatlardan biz Z. Səmədzadə, A. Ələsgərov, A. Şəkərliyev, D. Vəliyev, M. Əhmədov və digər alimlərin araşdırmalarına müraciət etmişik. http://elibrary.az/cgi/irbis64r/cgiirbis_64.exe?LNG=az&Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=3&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=10&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ÜTT mexanizmlərindən istifadə etməklə Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli integrasiyası üçün dövlət tədbirləri kompleksinin elmi əsaslandırılmış təkliflərinin işlənilib hazırlanmasıdır.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin öyrənilməsi;
- beynəlxalq ticarətin iqtisadi inkişafda rolunun qiymətləndirilməsi;
- beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin Azərbaycanın ÜTT-yə üzlüyü kontekstində araşdırılması;
- ÜTT-nin missiyası, fəaliyyət prinsipləri və dünya iqtisadiyyatında yerinin tədqiq olunması;
- Azərbaycan üçün maraqlı olan bəzi ölkələrin ÜTT-yə üzlüyün dünya təcrübəsinin araşdırılması;
- Azərbaycanın ÜTT ilə üzlük danışıqlarının və xarici ticarətinin cari vəziyyətinin öyrənilməsi;

Tədqiqatın obyekti Azərbaycan iqtisadiyyatı, **tədqiqatın predmeti** isə Azərbaycanın Ümumittifaq Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzlük məsələsidir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisadiyyat

elminin klassikləri və müasir, o cümlədən Azərbaycan iqtisadçıların ümumən beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya və xüsusən də ÜTT-yə üzvlük sahəsində əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Dissertasiya işində ÜTT-nin (www.wto.org), Dünya Bankının (worldbank.org), BVF-in (www.imf.org, World Economic Outlook), UNCTAD-ın (www.unctad.org), Dünya Ticarət Mərkəzinin (www.itc.org), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (www.oecd.org), Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin (www.stat.gov.az), Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin (www.customs.gov.az) məlumatları, elmi jurnallarda, İnternet saytlarında və digər çap və elektron mənbələrdə tədqiq olunan sahədə dərc olunmuş nəşrlər təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. ÜTT-yə daxil olmanın beynəlxalq təcrübəsi təhlil olunmaqla sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycana yaxın olan Rusiyanın təmsalında bu təşkilata üzvlüyün müsbət və mənfi effektləri sistemləşdirilmişdir. (2.2)

2. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün ölkənin bir sıra əsas makroiqtisadi göstəricilərinə təsirlərinin qiymətləndirilməsi üçün ekonometrik modellər tərtib olunmuş və bu modellər əsasında ölkənin ÜTT-yə daxil olmasının bir sıra effektləri aşkarlanmışdır. (3.2)

3. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün pozitiv təsirləri əsaslandırılmışdır. (3.3.1)

4. ÜTT ilə danışıqlarda sistemliliyin təminatı baxımından Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrinin təsnifatı təklif olunmuşdur. (3.3.1)

5. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün neqativ effektləri müəyyənləşdirilmişdir. (3.3.1)

6. Azərbaycanın ÜTT-yə rəasional inteqrasiyasının təmin olunması üçün həyata keçirilməsi zəruri olan və elmi cəhətdən əsaslandırılmış konstruktiv xarakterli dövlət tədbirləri planı işlənib hazırlanmışdır. (3.3.3)

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatdan çıxan nəticələrin və onların əsasında irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrin reallaşdırılması

Azərbaycanın ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə daxil olmasına və üzvlük dövründə meydana çıxacaq iqtisadi və sosial fəsadların yumşaq şəkildə neytrallaşdırılmasına töhfə vermiş olar.

İşin aprobeasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və irəli sürülən əməli təklifləri seminarlarda, elmi konfranslarda məruzə edilmişdir.

Tədqiqat işinin nəticələri üzrə dərc olunmuş materiallar. Dissertasiya işinin nəticələri ümumi həcmi 14 elmi məqalə və tezislərdə çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiyanın giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 170 səhifə həcmindədir. İşdə 13 cədvəl, 10 şəkil və qrafik verilmişdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiya işinin aktuallığı əsaslandırılır, problemin öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, obyekt və predmeti göstərilir, həmçinin işin elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyət və aprobeasiyası şərh edilir.

“Beynəlxalq ticarətin formalaşması və inkişafının elmi - nəzəri və metodoloji aspektləri” adlanan **birinci fəsildə** beynəlxalq ticarət əlaqələrini ümumiləşdirən nəzəri konsepsiyalar müzakirə olunur, beynəlxalq ticarətin iqtisadi inkişafda rolu öyrənilir və beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsi mexanizmləri araşdırılır.

Tədqiq olunan məsələlərin mahiyyətinə görə bu fəsildə əsasən elmi ədəbiyyatda mövcud olan nəzəri və praktiki nəticələr sistemli şəkildə araşdırılmışdır.

“Qloballaşma dövründə ümumdünya ticarət təşkilatının fəaliyyəti” adlanan **ikinci fəsildə** ÜTT-nin missiyası, fəaliyyət prinsipləri və dünya iqtisadiyyatında yeri, həmçinin ÜTT-yə üzvlüyün dünya təcrübəsi tədqiq olunur. Bu fəsildə aşağıdakı əsas nəticə əldə edilmişdir.

I. ÜTT-yə daxil olmanın beynəlxalq təcrübəsi təhlil olunmaqla sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycana yaxın olan Rusiyanın təmsalında bu təşkilata üzvlüyün müsbət və

mənfi effektləri sistemləşdirilmişdir.

Rusiya üçün mənfi nəticələr. ÜTT-yə daxil olmaqla:

– Rusiya müəyyən dərəcədə müstəqilliyini itirmiş, kənd təsərrüfatı və sənayenin bəzi sahələri müflisləşmiş, işsizlik artmış, ictimai nemətlərin özəlləşdirilməsi tələbi həyata keçirilmiş, qida məhsullarının təhlükəsizliyinin azalmış və genetikası dəyişdirilmiş məhsulların milli bazara axını artmışdır.

– Xarici və yerli malların qiymətlərinin aşağı enməsi əvəzinə onların qiymətləri daha da artmışdır.

– Kredit resurslarının qiymətinin enməsi əvəzinə üzvlükdən keçən dövr ərzində daha da artması (yerli kreditorlar üçün qısamüddətli birlik rubl kreditlərinə görə orta hesabla 1,5-2%) müşahidə olunmuşdur.

– İqtisadiyyatın demonipolizasiyası və monopolizmin azalması əvəzinə qaz, su, elektrik enerjisinin qiymətləri, mənzil haqları, yük və sərnişin daşınması və s. qiymətlərinin sıçrayışları artımı orta hesabla 10-15% təşkil etmişdir.

– Sənaye obyektlərinin texniki təchizatını gücləndirilməsi, 70-80%-i sıradan çıxmış maşın parkının təzələnməsi, əmək və resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqinin intensivləşdirilməsi əvəzinə Rusiyada investisiya böhranı müşahidə olunmuş, əsas fonda kapital qoyuluşu 2013-cü ilin yanvar-fevral aylarında 0,7% azalmış, 2014-cü ildə isə daha pis vəziyyətdə olmuşdur.

– Sənayenin texniki vasitələrini tamamilə yeniləşdirilməsi üçün xarici sənaye kapitalının axını əvəzinə xarici kreditlərin və borcların həcmi artmış və Rusiyanın xarici borcu 2012-ci ilin yanvarından 2013-cü ilin iyuluna qədər 541,9 milyard dollardan 703,8 milyard dollaradək qalxmışdır.

– Xarici transmilli şirkətlər Rusiyadakı müəssisələrinə yüksək ixtisaslı mütəxəssis və işçilər cəlb etmək əvəzinə vakant işlərə zəif inkişaf etmiş ölkələrin aşağı səviyyəli fəhlələrini götürür. Bəzi hallarda isə Mərkəzi Asiya və hətta Cənub-Şərqi Asiyadan hüquqsuz fəhlə qüvvəsindən istifadə olunduğundan onların Rusiyaya axını daha da artır. Öz növbəsində bu miqrantlar daxili əmək bazarını deqradasiyaya aparır, əmək haqlarının azalmasına Rusiya

vətəndaşlarının hüquqlarının pozulmasına, cinayətkarlığın, narkomaniyanın və yoluxucu xəstəliklərin (hepatit, VIÇ, vərəm və s.) artması, etnik-mədəni balansın pozulması, korrupsiya və iqtisadi münasibətlərin kriminallaşması, o cümlədən, etnik ədavət və sosial narazılığın artmasına səbəb olur.

– Qlobal biznes və beynəlxalq monopoliyalar tərəfindən Rusiya üçün hazırlanan ən böyük güzəşt “alət istehsalı” yaratmaqdan ibarətdir, yəni Rusiyaya idxal olunan güzəştli rüsumlu xarici cihaz və aqreqlərin ölkədə yığılması və sonra satılmasının təşkili həvalə olunur. Bura minik və yük maşınları, yaxın magistralı təyyarələr, məişət texnikası və elektronika, televizorlar, soyuducular, ütülər, noutbuklar və s. mallar daxildir.

– Hökumət KİV-lərində bəzi liberal məmur və alimlərin geniş təbliğ etdikləri “sənaye yığımı” və “xammal lənətindən” qurtulmaq proqnozları həyata keçmədi.

– Xarici şaquli-inteqrasiya korporasiyaları əvvəllər olduğu kimi Rusiyaya ucuz xammal resursları və yüksək ixtisaslı ucuz fəhlə qüvvəsi kimi baxırlar.

– 2012-ci ilin sonları 2013-cü ilin əvvəllərində rublun sürətli devalvasiyasının mühüm amillərindən biri də Rusiya mallarının nəinki xarici, həm də daxili bazarda rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması ilə izah oluna bilər. Belə ki, ÜTT-yə daxil olduğdan sonra daxili bazarın qorunmasının bir çox rıçaqlarından məhrum olan Rusiya hökumətinin milli valyutayı yumşaltmaqdan başqa əlacı qalmamışdır.

– ÜTT-yə üzvlüyün elə birinci 2012-ci ilində neftin orta illik nominal qiyməti son dövrdə ən yüksək həddə - 1 bareli 110,5 dollara çatdısa da, Rusiyanın ÜDM artımı 3,4%-ə qədər aşağı enərək, 2012-ci ilin son aylarında 1-1,5%-dən yuxarı olmamışdır.

– ÜTT-yə daxil olduğdan sonra rüsumların minimal həddə çatmasına qədər Rusiyanın sərəncamında beş il olsa da, bəzi məhsullar üzrə bu azalmalar daha tez tətbiq olunmalıdır. Məsələn, avtomobillərin ucuzlaşması artıq iki ildən sonra maksimal həddə çatacaqdır.

– ÜTT-yə daxil olma kənd təsərrüfatı, avtomobil istehsalı,

maşınqayırma və yüngül sənayeyə ən çox zərbə vurduğundan yaxın 3-7 il ərzində Rusiya müəssisələrində müflisləşmə hallarının artması və işsizliyin 7-7,5%-ədək yüksəlməsi gözlənilir. Həmçinin əksər müəssisələr rentabelliyyənin azalması ilə üzləşəcək.

– Rusiya iqtisadiyyatı xarici iqtisadi fəaliyyət məsələlərində çevikliyini itirəcək. Məsələn, ölkə üçün çox mühüm olan və hazırda dövlətin himayəsi altında “isti” şəraitdə fəaliyyət göstərən avtomobil nəqliyyatının dövlət dəstəyi xeyli zəifləyəcək, ekstremal hallarda kənd təsərrüfatına müdaxilə çətinləşəcək.

– Xammal asılılığından yaxa qurtarmaq daha da çətinləşəcək.

– İxrac rüsumlarının azaldılması dövlət büdcəsindəki defisiti daha da artıracaq, bu isə dövlət borcunun artmasına səbəb olacaq.

– Bunun nəticəsi milli iqtisadiyyatın sənaye komplekslərinin və kənd təsərrüfatının məhv olmasıdır. Rusiya kənd təsərrüfatında ən çox ətçilik və südçülük sektorlarının zərər çəkəcəyi gözlənilir.

– ÜTT kənd təsərrüfatı və sənayeyə dövlət dəstəyi və himayəsi üzrə istənilən dövlət tədbirinin tətbiqini qadağan etdiyindən Rusiya hökuməti gələcəkdə bu sahələri inkişaf etdirmək imkanından məhrum olacaq və özünün ucuz xammal satıcısı statusunu daha da möhkəmləndirəcək.

– Sənayedə ən çox azalma ağac emalı sahələrində - ağac məhsulları və kağız istehsalında, yüngül və maşınqayırma sənayesində müşahidə olunacaq.

Rusiya üçün müsbət nəticələr bütün ölkələr üçün ümumi olan təsirlərdir:

– İdxal rüsumların azaldılması nəticəsində idxal olunan malların qiymətlərinin aşağı düşməsi.

– İxrac rüsumların azaldılması nəticəsində ixrac mallarının xarici bazarda rəqabət qabiliyyətinin artması. Bu, əsasən xammal sahələrinə aiddir.

– Xarici şirkətlərin Rusiyada fəaliyyətinə yeni zəmanətlər yarandığından onların bu bazarda fəallığı artması və nəticədə daxili

bazarda rəqabət daha da artması və Rusiya mallarının da qiymətinin azalması.

– Rusiyanın xarici iqtisadi siyasəti daha müəyyən və stabil olması və bunun nəticəsi olaraq ölkəyə xarici investisiyaların artması.

– Pərakəndə satışda məhsul çeşidinin və keyfiyyətinin yüksəlməsi.

– ÜTT-yə üzvlüyün müsbət nəticəsini əsasən ixracatçılar öz üzərlərində hiss edəcəklər. Bu, yüksək əlavə dəyərə malik olan ixracatçı sahələrin inkişafını əlverişli edəcək, bu isə Rusiya iqtisadiyyatının strukturunu yaxşılaşdıracaq və ölkə ixracının neft-qaz sektorundan asılılığını azaldacaq.

– Tariflərin dəyişməsi və Rusiya istehsalçılarının xarici bazarlara əlçatanlığının yaxşılaşmasının məcmu effekti qısamüddətli dövrdə ölkədə istehlak səviyyəsinin 0,5%-ni təşkil edəcək, uzunmüddətli dövrdə isə daha yüksək olacaq. Bu effekt iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində eyni olmayacaq.

“Azərbaycanın ÜTT-yə integrasiyasının iqtisadi qiymətləndirilməsi” adlanan **üçüncü fəsildə** Azərbaycanın ÜTT ilə üzvlük danışıqlarının və xarici ticarətinin cari vəziyyəti təhlil olunmuş, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün kəmiyyət qiymətləndirilməsi üçün uyğun ekonometrik modellər qurulmuş və tətbiq olunmuş, Azərbaycanın ÜTT-yə rəqabət integrasiyasının əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu fəsildə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

II. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün ölkənin bir sıra əsas makroiqtisadi göstəricilərinə təsirlərinin qiymətləndirilməsi üçün ekonometrik modellər tərtib olunmuş və bu modellər əsasında ölkənin ÜTT-yə daxil olmasının bir sıra effektləri aşkarlanmışdır.

Burada Azərbaycanın son 19 illik statistik məlumatları əsasında aşağıdakı modellər qurulmuş və onlar əsasında təhlil aparılmışdır.

- ÜDM-in aqreqat idxal gömrük dərəcəsi və idxal həcmindən asılılıq modeli.

- İdxalın aqreqat idxal gömrük dərəcəsi və ÜDM-dən

asılılıq modeli.

- ÜDM-in aqreqat idxal gömrük dərəcəsi və idxal həcminə görə elastikliyi əks etdirən model.

- İdxalın aqreqat idxal gömrük dərəcəsi və ÜDM-ə görə elastikliyi əks etdirən model.

Qurulmuş çoxsaylı ekonometrik modellər üzrə əsas nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir ki, *Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətində idxal gömrük dərəcələrinin ÜDM-ə təsiri cüzdür və ölkə iqtisadiyyatı əhəmiyyətli dərəcədə diversifikasiya olunmazsa, ÜTT-yə üzvlüyün mənfi nəticələri daha çox ola bilər.*

Modellərin təhlilindən kəmiyyət xarakterli müəyyən nəticələr də alınmışdır. Məsələn, (1) modelindən göründüyü kimi idxal həcmi ÜDM-ə təsiri böyükdür: birincinin 1% artımı ikincinin 1,2% artımına səbəb olur. Başqa sözlə, model göstərir ki, ÜDM idxala görə elastikdir. Burada aqreqat idxal gömrük dərəcəsi əhəmiyyətsiz olsa da, onun mənfiyyəti diqqəti cəlb edir: bu göstəricinin artımı, gözlənilməli kimi, ÜDM-i azaldır və uyğun elastiklik əmsalı mənfi 0,03-dür.

$$\begin{matrix} \text{LOG(GDP)} = -0,156 - 0,04\text{LOG(CUS_RATES)} + \\ 1,3\text{LOG(IMPORT)} \end{matrix} \quad (1)$$

(0,48) (0,13) (0,06)

III. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasının müsbət təsirləri müəyyənləşdirilmişdir.

Pozitiv effektlər. Əvvəla, bu quruma yaxşı düşünülmüş, rəşional inteqrasiya Azərbaycan üçün yaxşı dividendlər gətirə bilər. Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulmasının müsbət nəticələrini aşağıdakı şəkildə sistemləşdirmək olar:

1) İlk növbədə Azərbaycanın dünyada imici əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır.

2) Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması onun liberal və açıq bazar iqtisadiyyatına malik ölkə kimi tanınmasında mühüm rol oynayacaq.

3) ÜTT-yə daxil olmaqla ölkəmiz avtomatik şəkildə bütün üzv ölkələr üçün nəzərdə tutulan daha üstün şərait rejiminə malik

olacaq.

4) ÜTT-yə üzvlük Azərbaycan üçün əhəmiyyətli olan məhsulların, həmçinin yüksək texnologiyaların ölkəmizə idxalında da preferensial şərait yaradacaq.

5) Məlumdur ki, bir sıra qonşu ölkələrin bəzi şirkətləri Azərbaycana ixracda dempinq üsulundan istifadə edirlər və bu zaman əksər hallarda ölkəmizə keyfiyyətsiz məhsullar ixrac edirlər. ÜTT-yə üzvlük vicdansız rəqabətə qarşı antidempinq tədbirlərindən daha effektiv istifadə etmək imkanı yaradacaq.

6) İnhisarçılıqla mübarizə daha da effektivləşəcək.

7) Dünya bazarında əmtəə və xidmətlərin çeşidliliyi və ÜTT-yə daxil olma nəticəsində rəqabətin artması hesabına onların keyfiyyətinin daha da yüksəlməsi qiymətlərin aşağı düşməsinə gətirəcək və nəticədə Azərbaycan istehlakçıları udacaqlar.

8) Ölkə daxilində istifadə olunan əmtəə və xidmətlərin həcmində və strukturlarında pozitiv dəyişikliklər baş verərək, inkişaf etmiş ölkə standartlarına uyğun olacaq.

9) Ölkə istehsalçıları, həmçinin istehlakçıları üçün dünya əmtəə, xidmət, kapital, pul və əmək bazarlarına giriş asanlaşacaq.

10) Rəqabətin sivil şəraitinin yaradılması və şəffaf hüquqi müstəvinin olması struktur islahatlarının aparılmasını stimullaşdıracaq və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaranmasına təkan verəcək.

11) ÜTT-ə üzv olmaqla ölkədə investisiya mühiti daha da yaxşılaşdırılacaq, bu isə ölkəyə, xüsusən də qeyri-neft sektoruna yüksək texnologiyaların cəlb olunmasında yeni perspektivlər açacaq.

12) Son iki bənddə qeyd olunan islahatlar nəticəsində yüksək texnologiyalı və elmtutumlu məhsul istehsal edən müəssisələr sürətlə inkişaf edəcək.

13) Nəhayət, ÜTT-yə üzvlük Azərbaycanı sadələşdirilmiş beynəlxalq hüquqi müstəviyə çıxaracaq ki, idxalçı və ixracatçılara stabil fəaliyyət göstərmək və qabaqlayıcı tədbirlər görmək üçün şərait yaradacaq.

IV. ÜTT ilə danışıqlarda sistemliliyin təminatı baxımından Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrinin təsnifatı təklif olunmuşdur:

- *Strateji əhəmiyyətli sahələr.* Heç bir halda bu sahələrin müflisləşməsinə və tamamilə xarici kapitalın əlinə keçməsinə yol vermək olmaz, əgər hətta bu sahələr qətiyyət rəqabət qabiliyyətli olmasalar da. Bu, ölkə üçün milli təhlükəsizlik baxımından önəmli məhsul istehsal edən sahə və müəssisələridir.

- *Məşğulluq baxımından əhəmiyyətli sahələr.* Məşğulluğun yüksək olduğu sahələr strateji əhəmiyyətli sahələrin digər kateqoriyasını təşkil edir. Ölkədə mövcud olan belə sahə hətta rəqabət qabiliyyətinə malik olmasa belə, dövlət onun himayəsini öz üzərin götürməlidir. Bu, iqtisadi aspektdə pragmatik olmasa da, sahənin tənəzzülünün doğuracağı və milli təhlükəsizlik üçün təhdidli ola bilən sosial problemlər belə sahələrə “strateji sahə” statusu vermək zərurəti yaradır.

- *Potensial rəqabətqabiliyyətli sahələr.* Strateji sahələrin digər kateqoriyası potensial rəqabətqabiliyyətli sahələrdir. Potensial sözünü işlətməklə biz belə sahələri uğurla rəqabət aparan milli sahələrdən ayırıq və bu qrupa o sahələri aid edirik ki, onlar hazırda rəqabət aparma səviyyəsinə çatmamışlar, lakin bu dərəcəni potensial olaraq əldə edə və bu səviyyəyə çatdıqdan sonra ən güclü xarici şirkətlərlə asanlıqla rəqabət apara bilərlər. Azərbaycana gəldikdə aydındır ki, kənd təsərrüfatının, yeyinti və neft-kimya sənayesinin müəyyən sahələrini, bəzi xidmət sahələrini, ən azı, regional səviyyədə potensial rəqabətqabiliyyətli sahə kateqoriyasına aid etmək olar.

V. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün neqativ effektləri müəyyənləşdirilmişdir:

1) İdxal axının intensivləşməsi nəticəsində daxili istehsalçılara olan təzyiqdir.

2) Xarici iqtisadi münasibətlər sahəsində Azərbaycan qanunvericiliyi əsasən dünya standartlarına uyğunlaşdırılsa da, onların icrasında ciddi problemlərin olması sirr deyil. Burada xüsusən gömrük prosedurlarının həyata keçirilməsində yol verilən qanunsuzluqlar, istehsal və xarici ticarətdə (həm idxal, həm də ixracda) mövcud olan inhisarçılıq, müəyyən hallarda məmur süründürməçiliyi və bu kimi digər hallar nəzərdə tutulur.

3) Təcrübə göstərir ki, ÜTT-yə üzvlükdən ən çox zərər çəkən sahələrdən biri kənd təsərrüfatıdır. Azərbaycan aqrar sektorla bağlı məsələlərdə xüsusən ehtiyatlı olmalıdır, çünki bu sahə ölkəmiz üçün həm gəlir, həm də məşğulluq baxımından çox önəmlidir - Küveyt kimi ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycan münbit torpaqlara və müxtəlif növ məhsullar istehsal etmək üçün çeşidli iqlim şəraitinə malikdir və bir sıra ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycanın bu sektorda itirə biləcəkləri çoxdur.

4) ÜTT üzvü intellektual mülkiyyət sahəsində də problemlərlə üzləşə bilər. Əvvəla, bu, brend məsələsində meydana çıxıb bilər. Məsələn, əgər xarici şirkət Azərbaycan şirkətinin öz məhsulu üçün istifadə etdiyi dizaynda və yaxud loqoda onun dizaynına oxşarlıq görərsə, bu halda o, Azərbaycan şirkətindən böyük cərimə ala bilər, halbuki Azərbaycan şirkəti bu oxşarlığa bilə-bilə yol verməmişdir.

5) Bəzi ölkələrin ÜTT-yə daxil olmaqla yüksək texnologiyalara əlçatanlığın asanlaşacağı illüziyası da özünü doğrultmur.

6) ÜTT-yə daxil olmaqla ölkəmiz suverenliyini müəyyən dərəcədə itirir.

7) ÜTT-yə üzvlük, ən azı, müəyyən müddət ərzində Azərbaycanda işsizliyi artıracaq. Təəssüf ki, əvvəlcədən preventiv tədbirlər görülməsə, bu müddət uzana da bilər. Nəticədə ölkədə yoxsulluq artacaq.

8) Təcrübə göstərir ki, kiçik ölkələr, nə qədər uğurlu olsalar da, onların ÜTT-də vəziyyəti böyük ölkələrlə müqayisədə çox zəifdir.

9) Əksər beynəlxalq təşkilatlarda olduğu kimi ÜTT-də də lobbicilik praktikası mövcuddur. Bu isə təşkilatdaxili diskriminasiyanın bir təzahürüdür.

10) Azərbaycan üçün ÜTT-yə üzvlüyün mühüm maneəsi kimi Ermənistan faktoru mövcuddur.

VI. Azərbaycanın ÜTT-yə rəasional inteqrasiyasının təmin olunması üçün həyata keçirilməsi zəruri olan və elmi cəhətdən əsaslandırılmış konstruktiv xarakterli dövlət tədbirləri planı işlənilib hazırlanmışdır.

1. *İxracın prioritetliyi.* Azərbaycanın ÜTT-yə rəşional inteqrasiyasının istiqamətlərindən danışıqda **hər şeydən əvvəl Azərbaycanın ixrac siyasətinə hədəflənməliyi**.

2. *Geostrateji üstünlüklərdən istifadə.* İlk öncə onu qeyd edək ki, Azərbaycan hökuməti ÜTT-yə üzvlük prosesində Azərbaycan Respublikasının bir sıra üstünlüklərindən istifadə etməlidir.

3. *Rasional güzəştlər* Bu, danışıqlarda çox vacib məqamdır. İş burasındadır ki, prinsip etibarı ilə ÜTT ölkə üçün önəmli olan (məsələn, məşğulluğun yüksək olduğu sektorlarda dövlət himayədarlığına icazə verir. Odur ki, danışıqlarda ölçülüb-biçilmiş şəkildə pragmatik güzəştlər etmək lazımdır.

4. *Dünya təcrübəsindən istifadə.*

5. *ÜTT-nin üstünlüklərindən istifadə.*

6. *Qeyri-neft sektorunun ixracının dəstəklənməsi.* Üzvlüyün pozitiv təsirlərinin gücləndirilməsi üçün ilk növbədə Azərbaycanın qeyri-xammal ixracı potensialı artırılmalıdır. Bunun üçün Azərbaycan şirkətlərinin xarici bazarlara çıxışlarını əngəlləyən maneələrin azaldılması və ixracın ÜTT çərçivəsində qadağan olunmayan tədbirlərlə dəstəklənməsi zəruridir.

7. *Birbaşa xarici investisiyaların təşviqi.*

8. *Sanasiya tədbirləri.* Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının iqtisadiyyat üçün yüksək effektivliyinin təmin olunması və ölkənin bu sahədə mövcud potensialının tam həcmdə reallaşdırılması məqsədilə hakimiyyətin bütün səviyyələrində konkret tədbirlər həyata keçirilməlidir.

9. *Aqrar sektora dəstək*

10. *Hüquqşünas hazırlığı.* Bu cür mütəxəssislərin ölkə üçün böyük qazanclar gətirər. Əvvəla, onlar ÜTT çərçivəsində mübahisələrdə şirkətlərimizin maraqlarını peşəkar səviyyədə təmsil edərlər. İkincisi, onlar belə mübahisələrdə Azərbaycan hökumətinin maraqlarını təmsil edəcəklər. Üçüncüsü, bu mübahisələrdə uğurlar həm ÜTT-də, həm də dünyada ölkəmizin nüfuzuna müsbət təsir göstərəcək. Bu cür mütəxəssislərin olmaması belə mübahisələrdə uğursuzluq ehtimalını artırır, bu isə həm ölkəmizin imicinə zərərdir, həm də potensial rəqiblərin inamını yüksəldir.

11. *İnkişaf etməkdə olan ölkələrlə əməkdaşlıq.* Kiçik ölkə olmaqla Azərbaycanın öz maraqlarının təmsil olunduğu məsələlərdə bu ölkələrlə koalisiya yaratması məqsəduyğundur.

• *İdxal strukturunun təkmilləşdirilməsi.* Azərbaycan ÜTT ilə bağlı idxal siyasətinin istiqamətlərini dəqiqləşdirməli, təşkilatın bu sahədə təqdim etdiyi üstünlüklərdən istifadə etməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əvvəla, idxal özlüyündə ölkənin maliyyə sisteminə təsir edən faktorlardandır, digər tərəfdən ölkənin iqtisadi inkişaf perspektivləri idxalın strukturundan asılıdır.

12. *Rasional investisiya siyasəti.* Yüksək texnologiyaların ölkəyə gətirilərək, uyğun müəssisələrin qurulması təşviq olunmalıdır. Böyük neft gəlirləri hesabına Azərbaycanda kifayət qədər maliyyə resurslarına malik olan milli şirkətlərin mövcudluğu şəraitində əlçatan texnologiyalara əsaslanan xarici investisiyalar təşviq olunmamalı, əksinə, belə investisiyaların yerli şirkətlər tərəfindən yaradılması stimullaşdırılmalıdır.

Deyilənləri əsas götürərək, Azərbaycan spesifikasiyasını vəzərə almaqla ölkəmizin ÜTT-yə daxil olmasının “lehinə” və “əleyhinə” arqumentlərini təhlil etmək zəruridir. Bu arqumentləri araşdırmaq.

1. **Əleyhinə.** Burada əsas arqument müstəqilliyin itirilməsi fikridir.

Lehinə. Bu fikir səhvdir: ÜTT klassik mənada inteqrasiya qurumu deyil, yəni onun elə bir qurumu yoxdur ki, bu qurumun qərarı üzv dövlətin milli qurumunun qərarını qüvvədən salsın (məsələn, Avropa İttifaqında olduğu kimi). ÜTT dövlətin xarici siyasətinə göstəriş vermir, burada razılaşmalar hökumətlər arasındakı danışıqlar nəticəsində və konsensus əsasında qəbul olunur və qüvvəyə minməsi üçün milli parlament tərəfindən təsdiqlənməlidir. İcbarilik mexanizmi yalnız ölkə öhdəliklərinə əməl etmədiyi hallarda tətbiq olunur və bu haqda qərar təşkilatın xüsusi səlahiyyətli orqanı tərəfindən qəbul olunur. Bu halda da Azərbaycanın öz arqumentlərini müdafiə etmək imkanı var.

ÜTT-nin səlahiyyətində olan məsələlər çox dar çərçivəni əhatə edir. Məsələn, o, Azərbaycanın makroiqtisadi, antiinhisar, büdcə və valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi siyasətinə, büdcə və

mülkiyyət münasibətlərinə qarışmayacaq. Nəhayət, Azərbaycan istədiyi vaxt maneəsiz bu təşkilatı tərk edə bilər.

2. Öleyhinə. ÜTT-yə üzv olmaq daxili bazarların milli mənafeyə zidd olaraq xarici şirkətlərin üzünə açmaq deməkdir.

Lehinə. ÜTT sisteminin əsas prinsiplərindən birinin ticarət maneələrinin azaldılması və ölkələrarası ticarətin liberallaşdırılması olsa da, bu maneələrin nə dərəcədə azaldılması məsələsi dövlətlərarası danışıqlarda razılaşdırılır. Dövlətlərin mövqeyi isə onların bu addıma nə dərəcədə hazır olmalarından (məsələn, göründüyü kimi Azərbaycan bir sıra seqmentlərdə tərəfdaşların tələb etdiyi güzəştlərə hazır deyil) və bunun müqabilində qarşı tərəfə etdiyi tələblərdən asılıdır. Beləliklə, ÜTT təşkilata qoşulan yeni üzvlər, o cümlədən Azərbaycan üçün öz əmtəə və xidmətlər bazarında zəruri tarif müdafiəsini qoruyub saxlamaq imkanını verir.

3. Öleyhinə. ÜTT inkişafa deyil, kommertiya maraqlarına üstünlük verir.

Lehinə. Nəzəriyyədən də məlum olduğu kimi, azad ticarət iqtisadi artıma təkan verməklə inkişafa xidmət edir. ÜTT-nin əsasında məhz bu prinsip durmalıdır.

4. Öleyhinə. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin ÜTT-də üzvlükdən uduzduqları uduqlarından çoxdur və bu, əsas mübahisə mövzudur.

Lehinə. ÜTT-nin bir sıra müddəaları məhz inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarını əks etdirir. Məsələn, ÜTT qaydalarına görə milli qanunvericilikdə dəyişikliklər etməkdə onlar üçün daha uzun müddət tətbiq olunur. Ən zəif ölkələr üçün isə xüsusi yanaşma, o cümlədən razılaşmaların bir sıra müddəalarından müstəsna nəzərdə tutulur.

İnkişaf etməkdə olan ölkə milli iqtisadiyyatın müəyyən sahəsinin inkişafı üçün hökumət subsidiyalarının zəruriliyini sübut edərsə, buna icazə verilə bilər.

5. Öleyhinə. ÜTT prinsiplərində kommertiya maraqları insan sağlamlığı və təhlükəsizliyi ilə müqayisədə prioritet təşkil edir.

Lehinə. GATT-ın 20-ci maddəsində hökumətləri insanların sağlamlığını qorumaq üzrə tədbirlər həyata keçirməyə icazə verilir, belə ki, bir sıra razılaşmalar ərzaq məhsulları standartlarını, qida

məhsullarının və heyvan və bitki mənşəli digər məhsulların keyfiyyət və təhlükəsizliyini əhatə edir.

Lakin “gizli” himayədarlığın, yəni təhlükəsizlik norma və qaydalarının xarici əmtəə və xidmətlərə qarşı diskriminativ qaydada tətbiq edilməsini doğrultmaq məqsədilə istifadə olunmasının qarşısını almaq üçün ÜTT bu fəaliyyətləri inkar edir. Bu məqsədlə qəbul edilən standartlar elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Məsələn, qida məhsullarına münasibətdə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının və Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatının tövsiyə elədiyi Alimentarius Məcəlləsindən istifadə etmək olar.

Hökumətlər özlərinin məxsusi standartlarını da tətbiq edə bilərlər, bir şərtlə ki, bu standartlar beynəlxalq tələblərə cavab versinlər, əsassız və diskriminativ xarakterli olmasınlar.

6. Öleyhinə. ÜTT-yə daxil olmaq Azərbaycanda işsizliyi, həmçinin varlı və yoxsullar arasında fərqi artıracaq.

Lehinə. Bu ittiham faktları həddən artıq sadələşdirir. Qarşılıqlı faydalı beynəlxalq ticarət iqtisadi artıma təkan verir. Bu isə iş yerlərinin artmasının və yoxsulluğun azaldılmasının əsas şərtidir. Problem ÜTT-yə üzvlükdə deyil, ondadır ki, üzvlüyün ilk illərində, demək olar ki, həmişə artan işsizliyi azaltmaq üçün müəyyən zaman tələb olunur, himayədarlıq isə problemi daha da dərinləşdirir.

Qiymətlərin azalması səbəbindən ÜTT-yə üzvlükdən ilk növbədə yoxsul təbəqə udur. Himayədarlıq siyasətinin əks effektləri vardır. Belə ki, bu yanaşma xərcləri azaltmaq stimulu kütləşdirməklə məhsuldarlığı aşağı səviyyədə saxlayır. Bu isə son hesabda himayədarlığı tətbiq edən ölkədə əmək haqlarını azalması ilə nəticələnir. Məsələn, aparıcı ölkələrin üzv olduğu İqtisadi əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) hesablamalarına görə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən idxala 30%-lik rüsum alınması idxalçı ölkədə qeyri-peşəkar fəhlələrin əmək haqlarını faktiki olaraq 1%, peşəkar fəhlələrinkini isə 5% aşağı salır.

Nəhayət, dünyada 1,5 milyarda yaxın adamın hələ də çox aşağı səviyyədə yaşamasına rəğmən, qeyd olunmalıdır ki, İkinci dünya müharibəsindən sonra 3 milyarda yaxın insan yoxsulluqdan azad olmuşdur və ÜTT apologetləri təşkilatın bu prosesə xüsusi töhfə verdiyini iddia edirlər.

7. **Əleyhinə.** ÜTT-yə üzvlükdən sonra daxili bazarların açılması nəticəsində əmək haqlarının ucuz olduğu ölkələrdən Azərbaycana idxal artacaq və bu da ölkədə işsizlik və yoxsulluğu artıracaq və bu mallar əsasən yüksək peşəkarlıq tələb edən lərə aid olmadığından (məsələn, yüngül və yeyinti sənayeləri) bu, Azərbaycanda təbəqələşməni də kəskinləşdirəcək.

Lehinə. Düzdür, ÜTT-yə qarşı belə bir fikir xüsusən inkişaf etmiş ölkələrdə formalaşır. Lakin ÜTT tərəfdarları bu məsələdə bir şeyi vurğulayırlar ki, ÜTT ilə əlaqəli olmayıb, əmək haqqına təsir edən çoxlu sayda digər amillər vardır. Ona görə, məsələn, də inkişaf etmiş ölkələrdə təbəqələşməni - peşəkar və qeyri-peşəkar fəhlələrin əmək haqları arasında fərqin artmasını ÜTT-yə üzvlüklə əlaqələndirmək düzgün olmazdı. Bu ölkələrdə əmək haqlarının dəyişməsinə təsir edən əsas amil peşəkarlıqla bağlı olan texnoloji dəyişiklikdir - OESD-nin məlumatına görə əmək haqlarının aşağı olduğu ölkələrdən idxal bu dəyişikliyin yalnız 10-20%-ni izah edir.

Bundan başqa yalnız əmtəə idxalının araşdırılması kompleks mənzərəni təhrif edir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi fəaliyyətin, həmçinin də ÜDM-in 60-70%-i xidmətlərin payına düşür (yalnız qeyri-neft sektorunu götürsək, bu rəqəm Azərbaycan üçün də çox yüksəkdir). Burada isə xaricdən rəqabət əsasən ucuz işçi qüvvəsinin miqراسياسى hesabına baş verir.

8. **Əleyhinə.** ÜTT-yə daxil olmaq Azərbaycan iqtisadiyyatına şok yaşandıracaq.

Lehinə. Əslində vəziyyət təsvir olunan qədər fəlakətli deyil. Bəli, ticarət maneələrinin azaldılması nəticəsində yerli istehsalçılar daha yüksək rəqabətlə üzləşirlər və onların yeni şəraitə effektiv şəkildə uyğunlaşması tələyüklü məsələyə çevrilir. Lakin çox mühüm olan faktor budur ki, daxili bazarların dərhal liberallaşdırılması tələbi qoyulmur, bu proses tədricən bir neçə il ərzində baş verməlidir. Bu müddət (məsələn, aqrar bazarlarda bu, 6 il davam edir) ölkənin yeni şəraitə ağrısız uyğunlaşması üçün kifayətdir. Odur ki, daha effektiv adaptasiya siyasətinə malik olan ölkələr digərləri ilə müqayisədə ticarətin inkişafından daha çox bəhrələnmək imkanına malikdirlər.

İstehsalçıların yeni şəraitə uyğunlaşma problemi ÜTT çərçivəsində bir neçə yolla həll olunur.

– Razılaşmalarda müəyyən qaydalar çərçivəsində ölkə iqtisadiyyatına ziyan vura bilən tədbirlərə qarşı məhdudiyyətlər qoymağa imkan verilir.

– ÜTT çərçivəsində liberallaşdırma danışıqlar vasitəsilə həyata keçirilir və əgər bu prosesdə ölkə hesab edirsə ki, himayə tədbirlərinin dəyişdirilməsi üzrə ondan tələb olunanlar məqbul deyil, onda o, danışıqlarda bu seqmentlərin liberallaşdırılması məsələsində müqavimət göstərə bilər.

9. **Əleyhinə.** Azərbaycan kiçik ölkə olmaqla ÜTT-də aciz vəziyyətdə olacaq.

Lehinə. ÜTT-nin ticarət sistemində bütün qaydalar hamı üçün eyni olmaqla kiçik ölkələr üçün danışıqlar prosesinin imkanlarını genişləndirir. Son dövrlərdə ÜTT-də mübahisələrin həll olunması proseduru çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələr qabaqcıl ölkələrin iddialarına qarşı öz mövqelərini uğurla müdafiə edə bilirlər.

10. **Əleyhinə.** ÜTT inkişaf etmiş ölkələr üçün lobbicilik mexanizmidir.

Lehinə. Bu nöqteyi-nəzər təşkilat haqqında yanlış təsəvvürlə əlaqədirdir. Şirkətlər, qeyri-hökumət təşkilatları (məsələn, istehsalçı assosiasiyaları) və digər lobbici qruplar ÜTT-nin qərarlarına təsir göstərmək imkanına malik deyillər, yalnız onun təşkil etdiyi tədbirlərdə (məsələn, simpozium və seminarlarda) iştirak edə bilirlər. Təsir imkanları isə ancaq öz dövlətləri vasitəsilə baş verə bilər. Buna görə də tərəfdarlar lobbiciliyə əks fikir irəli sürərək hökm edirlər ki, əksinə, dövlət ÜTT-də üzvlükdən istifadə edərək, kiçik qrupların maraqlarının lobbiciliyinə qarşı mübarizə apara bilər.

11. **Əleyhinə.** Zəif ölkələrin başqa yolu yoxdur, onlar ÜTT-yə üzv olmağa məhkumdurlar.

Lehinə. ÜTT-yə daxil olub-olmamaq dövlətin suveren qərarıdır və daxil olmayan ölkələr də az deyil (məsələn, İran). son onilliklərdə bu təşkilata olan kütləvi axına gəldikdə isə bu fakt yuxarıda ÜTT-nin lehinə gətirilən amillərlə izah olunur.

Bütün bu arqumentləri nəzərə almaqla bizim qənaətimiz ondan ibarətdir ki, həm ÜTT tərəfdarlarının, həm onların opponentlərinin arqumentləri Azərbaycan prizmasından tənqidi olaraq

araşdırılmalıdır. Əgər həqiqətən də dövlətimiz ÜTT-nin təqdim etdiyi mexanizmlərdən istifadə edərək, iqtisadi təhlükəsizlik baxımından öz milli maraqlarını qorumaq iqtidarındadırsa, onda bu təşkilata üzv olmaq lazımdır. Burada üç amili də nəzərə almaq lazımdır.

Əvvəla, inkişaf etməkdə olan ölkələr ÜTT-də sayca çoxaldıqca onların inkişaf etmiş ölkələrə müqavimət imkanları da artır.

İkincisi, son dövrlərdə inkişaf etmiş ölkələrdə tənəzzül meyilləri təzahür etdiyi halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrin isə, əksinə, iqtisadi çiçəklənmə fazasına qədəm qoyduqları sezilir.

Nəhayət, Azərbaycan güclü təbii-iqtisadi və maliyyə imkanlarına malikdir ki, bu da ÜTT-yə üzvlük mələsində, bir tərəfdən stimullaşdırıcı amildirsə, digər tərəfdən avtonomluğu təşviq edə bilər.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər dərc olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Hüseynova S.M. MDB ölkələrinin ÜTT-ə üzvlük təcrübəsi: problemlər və uğurlar // AMEA-ın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası ISSN 0321-1630, № 1-2013, s.268-272

2. Hüseynova S.M. Azərbaycanın ÜTT-lə bağlı danışıqlar prosesinin mahiyyəti // Azərbaycan universitetinin elmi jurnalı “İpək yolu”, №2-2013, ISSN-1810-911X, s.50-54

3. Hüseynova S.M. Beynəlxalq ticarətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizmi və problemləri/ AMEA İqtisadiyyat institutu. “Elmi əsərlər” jurnalı, №3-2013, s.68-74

4. Гусейнова С. М. Проблемы вступления Азербайджана в ВТО // Международный журнал «Экономика и предпринимательство», Москва, 4 ч. 2 -2014, s.758-761

5. Hüseynova S.M. ÜTT-ni qloballaşmaya aparan yollar // Bakı Biznes universiteti, Audit jurnalı, №2, 2014, s.77-82

6. Hüseynova S.M. Beynəlxalq ticarətin nəzəri əsasları məsələsinə dair // İqtisadiyyat seriyası, № 3 -2013, ISSN 0321-1630, s.80-94

7. Hüseynova S.M. Beynəlxalq Ticarətin iqtisadi inkişafa təsiri

// Azərbaycan universitetinin elmi jurnalı “İpək yolu”, №1-2014, ISSN-1810-911X, s.79-86

8. Hüseynova S.M. Perspectives of the membership of Azerbaijan in WTO/ Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri , №4 (44)-2015, ISSN-2223-0874, s.274-279

9. Hüseynova S.M. The influence of international migration on international trade/ European Journal of Economics and Management sciences, №3 Austria -2016, ISSN-2310-5690, s.27-29.

10. Guliyev R.R., Hüseynova S.M. Research on Azerbaijan 's import and annual GDP co-relation based on econometric models in the frame of joining WTO/ Journal of Contemporary Applied Mathematics, volume 6 , issue 1, June 2016 , ISSN-2222-5498, p.13-19.

11. Hüseynova S.M. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara integrasiyası / “Beynəlxalq və milli səviyyədə davamlı inkişaf strategiyalarının siyasi və iqtisadi aspektləri” mövzusunda həsr olunmuş elmi konfransın materialları . Bakı, 2016 , s.129-135

12. Hüseynova S.M. Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlük olmasının ölkədə rəşional investisiya siyasətinə təsiri / “Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XX respublika elmi konfransında inkişaf istiqamətləri inin materialları” mövzusunda həsr olunmuş elmi konfransın materialları” Bakı, 2016 , s.404-406

13. Hüseynova S.M. Heydər Əliyev və Ümumdünya ticarət təşkilatının qloballaşmada rolu haqqında” / Sivil bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin” mövzusunda beynəlxalq elmi praktiki konfransın materialları. Bakı, 2014 ,s. 439-442

14. Guliyev R.R., Hüseynova S.M. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü effektlərinin Ekonometrik modellər vasitəsilə tədqiqi / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş” Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycanda turizmin inkişaf istiqamətləri” mövzusunda beynəlxalq elmi- praktiki

Гусейнова Сара Мубариз кызы
Всемирная Торговая Организация и
вопросы рациональной интеграции Азербайджана в этой
организации
Резюме

Диссертационная работа посвящена исследованию проблем членства Азербайджана в ВТО.

Диссертация состоит из введения, 3 глав, заключения и списка использованных источников.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяется уровень изученности проблемы, цели и задачи, объект и предмет исследования, научная новизна и научно-практическая значимость работы, апробация исследования, а также ее структура и объем.

В первой главе диссертации **«Теоретические и практические вопросы международной торговли»** исследуются следующие вопросы:

- Теоретические основы международной торговли.
- Роль международной торговли в экономическом развитии.
- Механизмы государственного регулирования международной торговли.
- Во второй главе **«Деятельность Всемирной Торговой Организации в условиях глобализации»** особое внимание уделяется исследованию:
 - миссии, принципов деятельности и месту в мировой экономике ВТО;
 - опыту различных стран-членов ВТО.
- В третьей главе **«Экономическая оценка интеграции Азербайджана в ВТО»** выявлены:
 - текущее состояние переговоров Азербайджана с ВТО, а также внешней торговли Азербайджана.
 - последствия членства Азербайджана в ВТО с помощью эконометрических моделей.
 - основные направления рациональной интеграции Азербайджана в ВТО.

В заключении обобщены важнейшие методологические и

HUSEYNOVA SARA MUBARIZ

**World Trade Organization and issues of rational integration of
Azerbaijan in this organization**

Summary

Thesis is dedicated to the Azerbaijan membership issues to the WTO. Thesis consist of the introduction, three (3) chapters, conclusion and the bibliography.

Introduction is based on to the relevance of the topic and determination of the levels of problem research, tasks and aims, objects and subject of the topic relevance, scientific innovation and scientific-practical importance of the thesis, research probation, as well as its structure and volume.

First chapter of the thesis “Theoretical and practical issues of the international trade” investigates the following issues:

- Theoretical basis of the international trade
- Role of the international trade in economic development
- Mechanisms of the state regulation of the international trade

Second chapter “Activities of the World Trade Organizations during the globalization”, where the special attention is paid to investigation of:

- Missions, activity principles and WTO’s location in the world economy.
- Experience of different WTO country members

Third chapter “Economic Evaluation of Azerbaijan integration into the WTO” emphasizes:

- Current conditions of the Azerbaijan’s negotiations with WTO, as well as the Azerbaijan’s foreign trade
- Outcome of the Azerbaijan’s membership into the WTO with support of econometric models
- Main directions of the rational integration of Azerbaijan into the WTO

Concolusion summarizes the important metodological and practical

results of the research and recommendations.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ГУСЕЙНОВА САРА МУБАРИЗ КЫЗЫ

**Всемирная Торговая Организация и
вопросы рациональной интеграции Азербайджана в этой
организации**

5310.01 - «Мировая экономика»

5302.01- «Эконометрия; Экономическая статистика»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ-2017